

TANRIÇA ATHENA VE İKONOĞRAFİSİ

Binnur GÜRLER*

Athena, Hesiodos'un Theogonia'sı (Theogonia, 886 vd. 924 vd.) ile İşler ve Günler'inde (İşler ve Günler, 70 vd.) önceki kuşakla ilişkisi, doğuşu ve tanrıça olarak görev ve nitelikleriyle yer alır. Zeus'un Olympos tanrılarının egemenliğini kurduktan sonra ilkin akıl, us ve düşünme gücünü simgeleyen Okeanos kızı Metis tanrıçayla birleşmesi anlamlıdır. Fakat onu gebe bıraktıktan sonra dölüyle birlikte kendi gövdesine alması, akıl gücü ve ancak onun aracılığıyla elde edilebilen dünya egemenliğinin baş tanrıdan ayrılamayacağı gerçeğini göstermesi açısından daha da anlamlıdır. Athena babası Zeus'un kafasından silahlı ve elinde kargısıyla çıkmıştır. Zeus'un kızı ve on iki Olympos tanrısından biri olan Athena çoğu zaman iki adla, yani Pallas Athena diye anılır. Athena adının kökeni bilinmediği gibi, Pallas'ın kaynağı da tartışma konusudur. Pallas bir Titan adı olabileceği gibi Yunanca "pallo", kargı sallamak, atmak anlamına gelen bir kökenden türemiş olduğu da sanılır; ya da Pallas ek adı, kız oğlan kız anlamına gelen bir sıfattan gelmektedir ve Pallas Athena deyince, bakire tanrıça Athena anlaşılıyor olabilir.¹ İlyada'da Athena Akhalardan yana bir savaş tanrıçası olarak yer alır, Odysseia'da ise Athena'nın rolü çok farklıdır. Ölümülerin akıldan yana en üstünü olan Odysseus'u akıl ve erdem tanrıçası Athena tutar. Odysseus'un ve ailesinin kaderi bu tanrıçanın elindedir, olayları o yönlendirir. Homeros Odysseia'da Odysseus tipini yarattığı gibi Athena tipini de yaratmış ve ölümsüzleştirmiştir. Pallas Athena'nın efsaneleri çok değerlidir. Odysseus'u tuttuğu gibi Argonautları da tutar ve Argo gemisinin yapılmasına yardım eder. Arakhne efsanesinde el işçiliğini ve el sanatlarını koruyan tanrıça olarak rol oynar. Atina'nın kurucusu ve

* Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Öğretim Üyesi.

¹ Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, İstanbul 1978, 71.

koruyucusu olarak tanrıçanın oynadığı rol de ilginçtir; Poseidon ile giriştiği yarışma sonucunda Atina Akropolisinin üzerinde tuzlu göl meydana getiren Poseidon karşısında zeytin ağacı meydana getirerek Athena, Attika ilinin ve Atina kentinin tanrıçası olma hakkını Olympos tanrılarının yargıçlığında kazanmıştır².

Athena, Atina'ya aittir. Kuşkusuz Athena'da Giritli, İoniali ve kuzeyli bazı elemanlar vardır³. Fakat tarih ve edebiyattaki tüm görünüşleri onun adı ile ilgili aynı hikayeyi söyler. Atina onun kentidir ve Atina'nın tanrıçasıdır. Athena ya da Athenaia Kore'dir. Atina'da basit olarak "Parthenos", genç kız, bakire; başka yerlerde "Attik" ya da "Atinalı bakire/genç kız" olarak adlandırılır. Atina'nın kutsal kuşu baykuşla tanımlanır ya da ilişkili tutulur. Pallas olarak gök gürültüsünü simgeleyen bir genç kızdır. Palladion iki gök gürültüsü kalkan içerir, 8 gibi biri diğerinin üzerine oturmuştur. 8 biçiminde, insan figürünün taslağını buluruz. Açıkça görülmektedir ki eski Akhalar savaşçı genç kızı, Zeus'un kızını, Athena ya da Athenaia olarak çağırırlardı. Eğer Athena'nın alındığı yeri bulmak için "Zeus'un kızı" tanımına bakmak gerekir. Bu Sanskritçe'de, Şafak tanrıçasına, Eos'a, ait bir tanımdır⁴. Geçiş Athena mitosundaki şafak tanrıçasının bazı dokunuşlarıyla devam etmiştir. Athena Zeus'un başından doğarken yükselen güneş atlarıyla belirir. Aynı zamanda altından bir kar fırtınasının arasında doğar. Diğer yandan Eos, Athena gibi bazen Titan Pallas'ın kızı olarak geçer⁵. Atinalı tanrıça Atina'nın etkisiyle oluşmuştur. Şairlerin eserlerindeki derin etkilerde bir şeyler bulmak mümkündür.

Homeros, Athena'yı İliada'dan çok Odysseia'da daha derin bir şekilde tanımlamıştır. Odysseia, Atina'da kompoze edilmiştir. Bu nedenle de orijinal olarak Athena'nın şiiridir. İliada'nın bazı kısımlarında

2 Azra Erhat, a.g.e., 72.

3 Gilbert Murray, Five Stages of Greek Religion, New York 1955, 50.

4 Gilbert Murray, a.g.e., 50.

5 Gilbert Murray, a.g.e., 50.

Athena'nın adı kaybolmuş olan bazı kuzey tanrıçalarının yerini almıştır⁶.

İlliada ve Odysseia'nın tamamlanması, aşağı yukarı 200 yılı almıştır⁷. Bazısına göre bu tarih, İ.Ö. 750-550 arasındadır. Bazısı da Homeros'un İ.Ö.8. yüzyıl sonlarında hemen hemen bitmiş olduğunu ileri sürer⁸. Homerosçu şiirler, Atina'ya şimdiki biçimleriyle aralıklı olarak İ.Ö.560-525 yılları arasında yönetimi elde bulunduran Peisistratos tarafından getirilmiştir. Bu şiirler, daha sonraki çağların saray romansları gibi, halk arasındaki geçerli boş insanları aşağılık diye görmezlikten gelen, uygar solular sınıfın görüşünü temsil eder. Çok daha sonraki zamanlarda, bu boş inançlardan çoğu yine gün ışığına çıkmıştır. Antropolojinin önderliğinde modern yazarlar, Homeros'un ilkel bir anlatıcı; görüsel aydınlanma konusunda üst sınıf ülküsünü savunan ve eski efsaneleri usa uyduran bir 18.yüzyıl düşünürü olduğu sonucuna varmışlardır⁹. Homeros'un eseri M.Ö. 6. yüzyıldaki Atina tyranı Peisistratos zamanında yumuşatıldı. İnsan kurbanı gibi primitif elemanlar çıkarıldı¹⁰. Aka toplumunda güzel ve öfkeli kadınların yumuşattığı ataerkil bir despotizm vardı ve fazlaca olan şefkat, anneye ve babaya yönelen bir aşka dönüşürdü (burada daha erken olan anaerkil bir durumun izleri vardır). Kekrops'tan önce Atinalıların geleneği şöyledir: Çocuklar kendi babalarını bilmezler ve annelerine bağlanırlar. Homeros zamanında Yunan kentlerinde özellikle tanrıçalara tapınılmasının nedeni buydu. Argos'da Hera, Atina'da Athena, Eleusis'de Demeter ve Persephone¹¹. Kekrops, tanrıça Athena'nın yardımıyla bir kent kurdu ve tanrıçanın adından dolayı Atina dedi. Öykü Kekrops'un Atina'ya uygarlık getirdiğini, evlilik kurumunu oluşturduğunu, kanlı sunuları yasakladığını, başta Zeus ve Athena olmak üzere Olympos tanrılarına

⁶ Gilbert Murray, a.g.e., 51.

⁷ Bertrand Russell, Batı Felsefesi Tarihi I, Antikçağ, Ankara 1972, 76.

⁸ Rostovtseff, Eski Dünyanın Tarihi, c.I, 399.

⁹ Bertrand Russell, Batı Felsefesi Tarihi I, Antikçağ, 77.

¹⁰ Bertrand Russell, Wisdom Of The West, London 1960, 12-13.

¹¹ Will Durant, The Life Of Greece, New York 1939, 50.

tapmayı getirdiğini söyler¹². Bunlar Peisistratos zamanında yumuşatılan geleneklerdi. Bu gelenek içerisinde Athena da değişimleriyle yer aldı. Herodotos'a göre Peisistratos ve Solon arasındaki çekişme sırasında uzun boylu ve güzel bir kadın şehrin tanrıçası Athena'nın kostümleriyle oturur şekilde Peisistratos ile beraber şehre girdi ve tyran gücünü tanrıça Athena'dan aldığını söyledi¹³.

Atina kentinin sahip olduğu tanrılar tüm Attika'dakilere bağlıdır. Atina Akropolisinde Athena ve bazı kuroslar ile Erechtheus yer alır. Attika'da olduğu gibi tanrılar Akropolis'teki erleriyle bazı açıklamalar yaparlar. Pallas, Pallene'nin gök gürültüsü kızı Athena'nın kişiliğiyle birleşmiş olarak güneyde bulunur. Atina kenti Athena için Prasiae, Sunion ve başka kolonilerde de tapınaklar yaptırmıştır. Bu gelişim adım adım olmuştur ve tapınmanın dışında gerçekleşmiştir. Ulusal olmayan bir gövdenin, şiirsel bir gövdenin farklılaşmasıdır. Uygunluk ve uzlaşmanın damgası vurulmuştur. Böylece tanrıların kişilikleri yavaş yavaş kaybolmuş kentin tanrıları ve tanrıçaları haline dönmüştür. Bunlardan sadece Athena ve Theseus Atina'ya ait kalmıştır¹⁴.

Yunan dünyasında ve özellikle de kendi şehrinde Pallas Athena akıl tanrıçası sayılıyordu ve mitolojide de akli sembolize ediyordu. Odysseus ve Herakles'e sağladığı himayeye zekanın kahramanların kaba gücüne ve kişisel değerlerine yardım etmesini simgeler¹⁵. Sanatlar ve edebiyatla da ilgiliydi. Ama, gerçek anlamıyla şiirden ve müzikten çok, felsefeyle ilgiliydi. Zekaya dayalı faaliyetler tanrıçası olarak da, iplik eğiricileri, dokumacıları, nakışçıları vs. korur. Savaşçı ruhuyla birleşen zekası sayesinde yan yana dört at koşulu savaş arabasını icat etmiştir. O zaman kadar yapılan en büyük gemi olan Argo'nun yapımına da o yardımcı olmuştu. Onun yeteneği, barış sanatlarında da kendine uygulama alanı bulmuştur. Attika'da, başka bazı yararlı işleri arasında, zeytinyağının keşfi, hatta zeytin ağacının ülkeye getirilişi ona izafe

¹² Will Durant, a.g.e., 40.

¹³ Will Durant, a.g.e., 120; Bertrand Russell, Wisdom Of The West, 50.

¹⁴ Gilbert Murray, a.g.e., 69.

¹⁵ Pierre Grimal, Mitoloji Sözlüğü (Çeviren Sevgi Tamgüç), İstanbul 1997, 108.

ediliyordu¹⁶. Tanrıça Athena zeytin ağaçlarının koruyucusudur. Bu ağaçlar olmasa hiçbir Yunan nüfusu devam edemezdi¹⁷. Aynı zamanda Atina'nın tanrıçası ve kentin koruyucusudur. Ayrıca sivil yaşamı korur, savaş ve barıştaki sanatların patronudur. Mitlerin her birinde bu özelliklerinden biri veya hepsi yer alır. Edebi düzlemde ise sadece bir tanrıçadır. Yunan mitolojisine göre Athena'nın annesi yoktur. Babası Zeus'un başından çıkmıştır. Bu aklın erkeklere ait bir durum ve düşüncenin sonucu olduğunu gösterir. Athena'nın diğer fonksiyonları ışığında ise kentin, uygarlığın meyvesi olduğu ve bunun akılla sağlanabileceği sonucu çıkar. Ya da akıl bir çiçektir ve şehir bir saptır / gövdedir¹⁸. Kanunlar uygarlığın garantisidir. Aristoteles'e göre Yunan tarihindeki ilk yazılı kanunlar Locri'yi M.Ö. 664 civarında kurmak için Delphi orakılına danışan Zaleucus'a rüyasında tanrıça Athena'nın dikte ettirdikleridir. Bunlar tanrılar tarafından gökten indirilmemiştir¹⁹. Kentin kendisi önemli bir güçtü ve kentin gerçek tanrıları ki onlar verimli toprakları ve duvarları, basit olarak kentin sonsuz ve kişisel görüntüsünü, anneyi, rehberi ve kanun yapıcıyı, tapınan ve onlara bağlı olan bütün vatandaşları ve ölümü de içerirler²⁰. Bu noktada Athena bir idealdir ve bir gizdir, aklın idealidir, ardı arkası kesilmeyen işlerin, korkutucu bir saflık ve iffetin, mistik ve ruhsal gelişimin ışığının, kadınla erkek arasındaki aşktan da üstün şeylerin idealidir²¹.

Yunan-Roma yetkesi en karanlık 5.yüzyıldan 12.yüzyıla kadar tüm ortaçağ boyunca felsefe ve bilim kadar edebiyat ve güzel sanatlarda da etkisini sürdürmüştür. Öyle ki Homeros'dan Goethe'ye kadar devam eden tek bir Avrupa geleneğinden söz edilmektedir²². Geleneği sürdüren iki ana kol vardır: Biri yerin üstünden akan, şairlerin,

¹⁶ Pierre Grimal, a.g.e.,108.

¹⁷ C.M.Bowra, The Greek Experience, London 1958, 56.

¹⁸ Ralph Ross, Symbols & Civilization, Science, Morals, Religion, Art, New York 1962, 187.

¹⁹ Will Durant, a.g.e., 167.

²⁰ Gilbert Murray, a.g.e., 68.

²¹ Gilbert Murray, a.g.e.,71.

²² Joseph Campbell, Yarattıcı Mitoloji, Ankara 1994, 105.

filozofların, dilbilgicilerin, bilim adamlarının ve tarihçilerin açıktan okudukları ve okullarda öğrettikleri koldur. Öteki, daha gizli, yerin altından akanı, klasik dünyada Roma'nın son yüzyıllarından beri Hindistan'dan Yukarı Nil'e, Keltik Britanya adalarına kadar yayılmış bulunan gizem kültleridir. Edebiyat, felsefe, bilim ve sanat alanında klasik kavramlar yüzyıllar boyunca varlıklarını sürdürmüşlerdir²³. Klasik temalara ilişkin, özellikle de klasik mitolojiye ilişkin bilginin yazılı gelenek yoluyla ortaçağ boyunca taşınmış ve varlığını sürdürmüş olması gerçeği Rönesans açısından da önem taşır. Rönesans döneminde, bir çok insanın klasik mitoloji ve ilgili konulara ilişkin düşüncelerinin kaynağı, doğrudan gerçek klasik kaynaklardan çok, bu karmaşık ve yer yer de soysuzlaşmış gelenektir²⁴. Antik mitolojinin figürleri yalnızca genel anlamıyla moralistik bir biçimde yorumlanmakla kalmamış, oldukça belirgin bir biçimde Hıristiyan inancı ile de ilişkilendirilmiştir²⁵. Tanrıça Athena da zaman içerisinde yüklendiği anlamlardan çoğunu bu farklılaşan ortamla beraber yitirirken bir özelliği aklın tanrıçası olması hala insanları ilgilendirmekte ve moralistik açıdan mesaj vermektedir. 1561-1626 yılları arasında yaşamış olan İngiltere başyargımcısı ve filozof Verulam Baronu Francis Bacon "Denemeler" (1597) adlı eserinde kendi zamanına uzanan anlam parçasını şöyle değerlendirir: "Eskiler öğüdün krallardan ayrılmaz bir parça, onların benliklerine işlemiş bir şey olduğunu; kralların öğüdü nasıl hem akıllıca hem de kurnazca kullandıklarını bir misalle anlatırlar. Bu misallerin birinde derler ki Jüpiter öğüdü temsil eden Metis'i aldı. Bundan da "hükümdar öğütle evlidir" demek isterlerdi. Bir başka hikayeye göre de Jüpiter Metis'i aldıktan sonra Metis ondan gebe kalmış, fakat daha çocuğu doğurmadan Jüpiter onu yemiş, bunun üzerine kendisi gebe kalmış, Pallas'ı silahlanmış bir halde kafasından doğurmuş. Bu garip hikaye hükmü elinde tutmanın sırrını, kralların devlet müşavirlerinden nasıl faydalanmaları gerektiğini anlatır. Yani kralların ilkin işlerini

²³ Erwin Panofsky, İkonografi ve İkonoloji (Çeviren Engin Akyürek), İstanbul 1995, 49.

²⁴ Erwin Panofsky, a.g.e., 53.

²⁵ Erwin Panofsky, a.g.e., 56.

müşavirlerine havale etmeleri lazım. Bu çocuğa ilk gebe kalmaya benzer. İşler onlarca, öğüt verenin rahminde diyelim, iyice incelenip şekil ve kalıba girdikten sonra olgunlaşır, doğmaya hazır hale gelir. İşte krallar tam o zaman müşavirlerinin karar ve talimatlarına hacet kalmadan, o işi ele alırlar. Bunlarda işe yarayacak kudrette ve her türlü tedbiri almış bir halde meydana çıktıkları için pür silah doğan “Pallas”a benzetilir²⁶.

²⁶ Francis Bacon, Denemeler (Çev.Saffet Korkut), Ankara 1943, 81-82.